

Mikael Agricola élete és munkássága

BAKSA Máté

Debreceni Egyetem
nihilpotestesse@gmail.com

Az írásbeliség kialakulása, valamint a nyomtatott irodalom megjelenése minden nyelv életében kiemelkedő jelentőségű. Sokszor azonban nem tudjuk egyetlen személyhez kötni ezt az alkotói folyamatot. A finn esetében viszont nem csupán azt tudjuk, hogy ki volt az, aki elsőként próbálkozott az írásbeliség megteremtésével, hanem azt is tudjuk, mikor és milyen körülmények között került sor az első finn szövegek megalkotására.

A következőkben Mikael Agricola finn reformátor, püspök életét és munkásságát mutatom be. E témáról részletes, friss magyar nyelvű szakirodalom nem áll rendelkezésünkre. Terjedelmi okokból a kor finn társadalmára ható tényezőkre – elsősorban a reformáció terjedésére, a Kalmari Unió felbomlására – nem térek ki.

1. Mikael Agricola élete

1.1. Agricola fiatal évei

Agricola fiatal éveivel kapcsolatban nem bővelkedünk az információkban. Sokszor csak következtetésekkel, illetve viszonylagos adatokkal dolgozhatunk. Ilyen hozzávetőleges adat a születési ideje is, amit 1510 körülre szoktak datálni. Nem ez az egyetlen bizonytalanság a későbbi turkui püspök születése körül. 1946-os munkájában Maunu Knaapinen azt állította, hogy Agricola nem az addig és azóta is elfogadott helyen, a pernajai egyházközség Torsby nevű falujában, hanem a perniői Forsbyben látta meg a napvilágot. Ezt a felvetést nem sokkal később Viljo Tarkiainen megcáfolta. Torsby melletti érv, hogy Agricola több művében is használta az ellatinosított Torsbius alakot önmaga definiálására. Mindenesetre érdekes véletlen, hogy Knaapinen éppen Perniöből származott. Szintén kérdéses, milyen háttérű családba született Mikael Olavinpoika, a későbbi Agricola. Erre is több válasz keletkezett. Az egyik szerint szegény halászcsalád sarja volt. Ez a 17. században

keletkező romantikus elképzelés később alaptalannak bizonyult. Agricola apja, Olavi Laurinpoika (svédül Olof Larsson) tehetős ember volt. A régészeti feltárás szerint házukat egy jómódú család lakta. A történeti bizonyítékok azt jelzik, hogy a ház adminisztratív feladatokat is ellátott, ami a legjelentősebb otthonok kiváltsága volt akkoriban.

Agricolának három lánytestvére volt. Az ő nevüket nem őrizte meg az utókor, de a férjeikét igen. Agricola sógorai: Klemetti Kirjuri (Klemet Krook) savói telepes és nemes, valamint Tuomas Laurinpoika (Tomas Larsson) és Maunu Juhonpoika (Måns Jönsson) helyi földművelők. Az anyja neve testvéreiéhez hasonlóan ismeretlen. A család egyetlen fiúgyermeké nem a gazdálkodói feladatokat vette át, hanem tanulni küldték. Ennek oka a tudás iránti elkötelezettsége és gyengébb fizikai állapota lehetett (Paulus Juusten¹ a finn püspökökről szóló munkájában úgy ír róla, mint nem túl jó egészségű emberről).

A források svéd és finn névváriánszal is illetik Agricola családját és őt magát is. Vajon svéd vagy finn volt-e az anyanyelve? Julius Krohn 1862-ben amellet foglalt állást, hogy Agricola nem született finn volt, csupán tanulta a nyelvet, s ezzel megkezdődött a mai napig is tartó vita Agricola anyanyelvéről. A fő érv a svéd mellett az, hogy Pernaja akkor és most is inkább svéd többségű település. Ezt azonban árnyalja, hogy mégis éltek, élhettek ott finnek is. A legjelentősebb érv Agricola finnsége vagy legalábbis finn nyelvismerete mellett az, hogy munkáiban sok olyan nyelvjárási szót használ, ami arra a hámei dialektusra jellemző, amit Pernajában is beszéltek. Agricola viszont azután, hogy megkezdte tanulmányait Viipuriban, nem tért vissza erre a környékre, így ezeket a szavakat mindenképpen gyermekkorában kellett elsajátítania.

Agricola finn nyelvismeretére több magyarázat is született. Az egyik szerint az anyja talán finn lehetett, tőle tanulta a nyelvet. Az is lehet, hogy talán a háztartásban dolgozó szolgálók voltak finnek. S olyan nézetek is napvilágot láttak, hogy Agricola kétnyelvű lehetett. (Häkkinen 2016: 31–33; Ikola 1988: 25–31; Knaapinen 1946: 52–62; Rapola 1969: 32–38; Tarkiainen 1946: 356–364.)

1.2. Agricola iskolái

Svédország – és vele együtt a finn tartományok – iskolarendszerének kiépülése az 1500-as években vett új lendületet a reformációnak köszönhetően. Ez a folyamat lassú volt, és Mikael Agricola életére csak mérsékelt hatást

---

¹ Paavali (Paulus) Juusten gazdag viipuri családból származott. Pályája sokban hasonlít Agricoláéhoz. Ő is Wittenbergben tanult, majd Viipuri és Turku püspöke lett. Legfőbb munkája a *Chronicon Episcoporum Finlandensium* (Häkkinen 2016: 27, 32–39).

gyakorolt. Első tanára, Bertil lelkész köztisztviselőként álló, jó kapcsolatokkal rendelkező reformációpárti egyházi személy volt. Jelentős szerepe lehetett abban, hogy több pernajari diák tanult tovább Finnország akkori második legnagyobb városában, a ma Oroszországhoz tartozó Viipuriban.²

A reformáció idején Finnországban a legmagasabb képzettséget a turkui katedrális iskolájában (Katedralskolan i Åbo), valamint Raumában és Viipuriban lehetett elsajátítani. Aki mégis tovább akart tanulni, annak főként német egyetemeken volt erre lehetősége.

Születési idejéhez hasonlóan arról sincs pontos adatunk, hogy Agricola mikor kezdte meg a tanulmányait Viipuriban. Érkezésének ideje az 1520-as évekre tehető. Itt a humanisták körében népszerű eljárással latin nevet vett fel, ami apja foglalkozására ('földműves') utalt. Egy 1531-ben keletkezett postillán³ adathoz először a *Michael Olavi Agricola* névforma.

Míg az alapszintű iskolákban a bibliai szövegek memorizálásán volt a hangsúly, addig a magasabb iskolákban, így Viipuriban is, a diákoknak a latin nyelv elsajátítása mellett grammatikát, retorikát és dialektikát kellett tanulniuk.

Agricola életében Martinus Skytte 1528-as Viipuriba érkezése jelentett nagy változást. Skytte hämei nemesi családból származott. Egyesek őt tartják Finnország utolsó katolikus püspökének (idős korában, 68 évesen lett turkui püspök), de a reformáció terjedését érdemben nem gátolta. A finn püspökökről szóló munkájában Juusten pozitív képet fest róla. Miután a középkorban oly gyakori járványokban életét vesztette Skytte addigi titkára, az így megüresedett hely a tehetséges Agricolára szállt, aki ennek köszönhetően egy év múlva, 1529-ben Turkuba, Finnország akkori legjelentősebb városába került.

Agricola turkui évei alatt ismerkedett meg a finn reformáció kiemelkedő alakjával, Petrus Särkilahtival,⁴ akit Juusten az első Wittenberget megjárta

---

² A középkorban finn földön csak hat, a király által is elismert város létezett. A két legjelentősebb a nyugati Turku (svédül Åbo) és a keleti Viipuri (svédül Viborg, oroszul Быбор) volt. A kereskedelem is elsősorban rajtuk keresztül folyt, így tett szert például Viipuri központi szerepre a kátránykereskedelemben (Karonen 2002: 71, 81, 84, 88; Lamberg 2002: 49–50).

³ Szentírási szakasz vagy egész könyv prédikációs célú magyarázata, vö. lat. *post illa* [verba textus] '[a szöveg] e szavai után' (<http://lexikon.katolikus.hu/P/postilla.html>).

⁴ Paulus Juusten szerint Petrus Särkilahti (Petrus Särkilax) volt az első finn, aki Wittenbergben járt. Erre azonban nincsenek bizonyítékok, csupán arra, hogy 1516-tól Rosstockban, majd Leuvenben tanult hat évig. Ez idő alatt ismerkedett meg a reformációval, és ennek szellemében tért vissza Finnországra. A turkui polgármester fiából reformerré

finnként tartott számon. Särkilahti már a reformáció szellemében végzett oktatói tevékenységet a városban. Ezeket az előadásokat Agricola is gyakran látogatta egészen addig, míg a Viipuriban kitört járvány elterjedésének következtében a nagy reformer Särkilahti el nem hunyt 1529-ben.

Agricolát az 1530-as években szentelték pappá, majd ezt követően nagy lendülettel folytatta tanulmányait. A reformációval kapcsolatos postillákat és kéziratokat igyekezett beszerezni, amiket latin és svéd nyelvű jegyzetekkel látott el, így képezve magát tovább.

Az 1520-as évek politikai helyzete nem volt a legalkalmasabb külföldi tanulmányutakhoz, viszont a reformáció terjedése nem állt meg sem a Német-Római Császárság határánál, sem pedig az északi országokénál. Később Gustav Vasa (uralk. 1523–1560) megváltozott egyházpolitikája és Skytte püspök jóindulata révén Agricola gyerekkori barátjával, Martinus Teittel együtt Wittenbergben folytathatta tanulmányait 1534-től 1539-ig.

Agricola tanulmányairól kevés információ áll rendelkezésre egy 1537-re datált, Gustav Vasa királyhoz címzett levélen kívül, amelyben anyagi támogatást kér a drága tanulmányaihoz. Emellett azt is megemlíttette, hogy a már megkezdett finn nyelvű Újtestamentum-fordítás is befejeződhet. Arra viszont nem tért ki, hogy kik és hányan dolgoztak ezen a fordításon, de a legvalószínűbb, hogy a Wittenbergben tanuló finn diákok részt vettek benne. Agricola fordításait nagy valószínűséggel később, turkui évei alatt sem kizárólag egyedül csinálta, de ez mit sem vesz el azok értékéből. Szintén németországi évei alatt eljuttatott egy küldeményt Gustav Vasa király legidősebb fiának, Erik hercegnek. Többen azt gyanítják, hogy ez az *Abckiria* című munkája lehetett, de valószínűbb, hogy Melanchton⁵ latin nyelvű katekizmus-a volt csupán.

Wittenberget magiszteri fokozat birtokában hagyta el, amit barátjával, Teittel együtt szerzett 1539-ben. Ezenkívül ajánlólevelet is kapott Luthertől és Melanchtontól is. Ezt követően pedig Teittel közösen Hamburg, Lüneburg és Lübeck érintésével hazája felé vette az útját. (Häkkinen 2016: 33–41; Heininen 1999: 10; Ikola 1984: 117; Karonen 2002: 71, 88–89; Laihonen 2009: 122; Laine 1997: 49; Laitinen 1981: 88; Rapola 1969: 7–13; Perälä 2007: 11.)

---

lett Särkilahti volt az első pap finn földön, aki házasságot kötött (Häkkinen 2016: 25, 35).

⁵ Melanchton a korai reformáció Luther melletti legfontosabb személye. Tudós volt, aki főleg a Biblia görög részeinek értelmezésében és fordításában ért el eredményeket. Megemlítendő tanítói és tanításelméleti munkássága is, illetve hozzá kötődik az Ágostai (augsburgi) Hitvallás elkészítése is.

1.3. Agricola oktatói tevékenysége

A Wittenbergből frissen végzett hazatérők Turkuban helyezkedtek el. Agricolát a Turku Katedrálisiskola, a Katedralskolan i Åbo igazgatójává nevezték ki, miközben Teit a Turkuhoz közeli falu, Maaria egyházközségének lett a lelkésze 1542-ig, mikortól a svéd királyi családban töltött be tanítói posztot a hercegek mellett.

Ebben az időben Turku püspöke, így Agricola felettese Martti Skytte volt. A városban dolgozott az ekkor még csupán húszas éveiben járó Paulus Juusten is, aki tanársegédi posztot töltött be a katedrálisiskolában.

Az iskolai oktatás nem nyerte el Agricola tetszését. Legfőképpen az előzetes iskolázottság minőségével volt elégedetlen, de a diákok mellett a papok képzettségével is akadtak problémái. Lustának gondolta őket, és a felkészültségi szintjükkel sem volt megelégedve, úgy gondolta, hogy nemcsak latinul, hanem svédül sem tudnak igazán.

A 16. században számos változás ment végbe a svéd- és finnországi iskolai oktatásban. A terjeszkedő birodalomban szükség volt az adminisztrációs feladatokat betöltő hivatalnokréteg képzésére, valamint az új államvallás helyzetének megszilárdítására. Ez a folyamat azonban nagyon lassan haladt. Az 1527-es västeräsi országgyűlést követően a katolikus egyház földjei a király és néhány kiválasztott nemes kezébe kerültek, aminek következtében a javadalmakból befolyó bevételek is megcsappantak (Karonen 2002: 95; Juttikala – Pirinen 2004: 95). Ennek következtében csökkenteni kellett a tanintézmények és a diákság számát. Mindemellett a katolicista szellemben íródott könyvek megsemmisítése káros hatással volt a tudományos életre és így az oktatásra is.

A tanítási módszerekről igen keveset tudhatunk. Annyi bizonyos, hogy a korban *lingua franca*ként működő latin nyelv elsajátíttatása központi helyet foglalt el, s az oktatás teológiai alapon zajlott. Ezzel keveredett később Melanchton és a humanizmus hatása. A 16. századra egyre népszerűbbé vált a nemesség körében is a tanulás. Ennek egyik oka a hadseregben betöltött tiszti szerepnek való minél tökéletesebb megfelelés volt.

Az 1540-es években az egyház helyzetének romlásával, a szekularizáció következtében Agricola élete is egyre nehezebb lett. A papság fizetése és ezzel párhuzamosan a megbecsülése is romlott. Ezt tetézte az 1546. márciusi turku tűzvész, amelyben a város és a katedrális egy része leégett. Agricola háza is a tűz martalékául esett, de szerencsére az iratait és munkáit ki tudták menteni.

Az ezt követő időszak más keserűséget is tartogatott számára. 1546-ban meghalt Luther Márton és Agricola jó barátja, Martinus Teit is, majd egy év

múlva elhunyt Johannes Petri, a turkui egyház legidősebb előjárója.⁶ Tiszt-sége betöltetlen maradt. Ez a lépés nem volt szokatlan a király esetében, aki igyekezett az egyház kárára növelni befolyását.

1548-ban Agricola helyét az iskola élén Paulus Juusten vette át, aki ekkor tért vissza tanulmánykörútjáról, melynek során Wittenbergben, Königsbergben és Rostockban is járt. Meglepő módon Agricola nem szívesen vált meg az általa nem kedvelt állásától, és csak a király rendelkezésére vonult vissza. Megpróbálta udvari kapcsolatait is latba vetni, hogy visszaszerezze állását, de nem járt sikerrel. Felvetette azt is, hogy Juustent küldjék el Viipuriba, ahol jól kamatoztatható lenne tudása, de ezt is visszautasították, viszont Skytte püspök felkérte helyettesének, ami nagy elismerésnek számított. Noha az iskolai pozícióját elvesztette, lakását és javadalmait azonban – a gabonaadón kívül – megtarthatta. (Häkkinen 2016: 27, 41–45; Karonen 2002: 85–88, 95–96; Klinge 1993: 29.)

1.4. Turku püspökeként

Martinus Skytte (1480 k. – 1550) 1528-ban lett Turku püspöke. 68 éves volt, amikor Agricolát maga mellé vette. A gyengélkedő püspök sok teendő-jét átvette az ereje teljében lévő helyettese, aki így hasznos gyakorlatot sze-rezhetett egy püspökség vezetésével kapcsolatban.

A tapasztalatnál is nagyobb jelentőségű azonban, hogy az iskolai felada-tainak végeztével több ideje maradt a fordítási munkáira. Első munkáját, az *Abckiria*-t [’Ábécéskönyv’] még Wittenbergben kezdhette 1537 körül és leg-később 1543-ra jelentethette meg. A következő művét, a Stockholmban nyomtatott *Rucousciria*-t [’Imádságoskönyv’] 1544-ben adta ki. A teljes Új-testamentum fordítását (*Se Wsi Testamenti*) 1548-ra fejezte be. A következő évben már három munka is megjelent tőle: *Käsikiria* [’Kézikönyv’]; *Messu* [’Mise’] és egy húsvéti prédikációkat tartalmazó könyvecske, a *Se meiden Herran Jesusen Christusen Pina* [’A mi urunk Jézus Krisztus szenvedéstör-ténete’]. Új munkakörében Agricolának jóval több ideje maradt fordítói te-vékenységére, így könyvei is megszáporodtak.

Agricola a finnen kívül svédre is fordított. Ő készítette el a visbyi admira-litási törvénykönyv átültetését németről svédre. Később is megmaradt az ér-deklődése a jogi szövegek iránt, ez érhető tetten a *Käsikiria* házasságokra vo-natkozó részeiben.

---

⁶ Johannes Petri egyike volt a keveseknek, akik Rómában tanultak. A reformáció térhó-dítása előtt ez volt az elsődleges úticél a tanulni vágyók szemében, így az itt végzetek nagy köztiszteletnek örvendtek (Häkkinen 2016: 45).

A püspökségen ellátott munkája mellett maradt ideje a magánéletre is. Az 1540-es évek elején házasodott meg: egy turkui polgárcsaládból származó lányt vett el, Brigittát, akitől 1550 decemberében egy fia született, Christian (erről az 1551-ben megjelent zsoltárfordításaiban egy versben meg is emlékezik).

Az 1550-es év más szempontból is jelentős változást hozott Agricola életében: elhunyt Skytte püspök. A király viszont négy évig nem ültetett senkit a megüresedett püspöki székre. Ennek több oka is volt. Egyfelől félt egy esetleges lázadástól, másfelől az üres székek után az egyház bevételei a koronára szálltak, így őt gazdagították. (Lassacsán Agricola vagyoni helyzete is rendeződött, 1554-re már 15 háztartás tartozott a birtokaihoz.)

Agricola nem hagyott fel a fordító tevékenységével. 1552-ben jelent meg legutolsó három fordítása a kispróféták, Aggeus, Zakariás és Malakiás könyvei közül. Ezután is dolgozott fordításokon, de ezek nem jelentek meg, s kézirat formában sem maradtak fenn.

1554-ben a király Stockholmba hívatta a négy megmaradt turkui egyháznagyot, köztük Agricolát és Juustent is. A király az addig egységes finn püspökséget két részre osztotta. A nagyobb Turku lett, ennek vezetőjévé Agricolát nevezte ki, míg a kisebb, új egyházmegye székhelye Viipuri lett, Juusten irányítása alatt (a turkui egyházmegyéhez 78, a viipurihoz 24 egyházközség tartozott). A püspökökről szóló munkájában Juusten később arról számolt be, hogy ennek a megosztottságnak Agricola nem nagyon örült. Az intézkedések azonban nem a finnek ellen szóltak, nem sokkal később a svéd területeken is hasonló módon osztották fel a püspökségeket. (Häkkinen 2016: 28, 46–49; Jutikkala – Pirinen 2004: 92–93; Laitinen 1981: 88.)

1.5. Agricola halála

A 16. század közepére az orosz és a svéd birodalom közötti viszony egyre rosszabbra fordult, ami 1554-ben háborúba csapott át. A háború svéd portyával indult, majd a magyarázatot kérő novgorodi követek bebörtönzésével folytatódott. Ezt követte a tényleges háború kirobbanása, ebben a svédeken kívül finnek, nemesek és közemberek is részt vettek.

A béketárgyalásokra 1557-ben került sor. A magas presztízsű békekövetségben Agricolán kívül Laurentius Petri érsek⁷ és a király sógora is részt vett.

---

⁷ Laurentius Petri a jelentős svéd reformátor, Olaus Petri testvére volt. Később uppsalai érsek lett, ez a kialakuló Svéd Birodalom legnagyobb egyházi tisztségét jelentette, bár a királlyal való viszonyát általános ellenségeskedés jellemezte (Häkkinen 2016: 41–52, 133).

A követek először Novgorodba, majd Moszkvába mentek, ahol először ünnepelesen fogadták őket, de később Rettegett Iván hozzáállása megváltozott. A cár nem tartotta magával egyenrangúnak a köznemesi származású Gustav Vasát, és nem fogadta követeit, hanem a novgorodi helytartóhoz irányította őket. Emiatt a tárgyalások nagyon lassan haladtak. A békét végül Novgorodban írták alá, majd innen a követek hazafelé vették az útjukat a befagyott tengeren át. Agricola valószínűleg a hidegtől és a béketárgyalásokon őt érő nyomástól megbetegedett. Már finn területen voltak, Kuolemajärvi térségében, amikor április 9-én meghalt, Seivästö vagy Kyrönniemi falu térségében.

Agricolát Viipuriban temették el. A gyászceremóniát a viipuri püspök, Juusten vezette. Sírjának pontos helye ismeretlen (Häkkinen 2016: 52; Jutikkala – Pirinen 2004: 94–95; Suomi 1983: 61).

2. Agricola munkái

A reformáció egyik legfontosabb hozadéka a korábban a latin írásbeliség által háttérbe szorított irodalmi nyelvek kialakulása. Luther Márton hatására elindultak a Biblia fordítási munkálatai is. Így született meg az első német nyelvű Újszövetség 1522-ben, a svéd 1526-ban, és erre az időszakra tehető a finn írásbeliség kialakulása is.

A szent szövegek finnre való átültetése már Agricola előtt megkezdődött. Az olyan szerzetesrendek, mint például a Szent Brigitta rend,⁸ finnül oktatták az egyszerű embereknek a Biblia tanait. Az Agricola által használt vallásos terminológiának tehát, ha nem is írott formában, de voltak már előzményei finn nyelvterületen. Ez természetesen nem csökkenti Agricola érdemét.

A nyomtatott irodalomnak is voltak hagyományai a középkori Finnországban és Svédországban is. Ezek a korban megszokott módon a valláshoz, az egyházhoz kötődtek, és latin nyelven íródtak. Munkái kiadásához Agricola a stockholmi nyomdákat használta.

Agricola kilenc finn nyelvű művet jelentetett meg nyomtatásban. Ezek voltak az első finn nyelvű nyomtatott szövegek, így jelentőségük páratlan akkor is, ha nem teljesen előzmény nélküliek. Unikális jellegüket mutatja, hogy Agricola 1557-es halála után húsz évnek kellett eltelnie, míg újra finn nyelvű nyomtatott munka jelent meg. (Häkkinen 2016: 53; Heininen 1994: 7–13; 1999: 11–13; Jutikkala – Pirinen 2004: 93; Laitinen 1981: 84–86, 90.)

---

⁸ Az egyetlen svéd szent, Szent Brigitta tiszteletére létrejött apácarend. A 14–16. század között Észak-Európa szerte elterjedt.

Az alábbiakban sorra veszem Agricola egyes munkáit.

2.1. Abckiria

Agricola első munkája az *Abckiria*, azaz az *Ábécéskönyv* volt (vö. mai finn *kirja* 'könyv'). Régebben 1542-re datálták a nyomtatását, de ez valószínűleg nem helytálló. Ismert viszont a nyomtatási helye, a stockholmi királyi nyomda. Ennek vezetője a németországi Jürgen Richolff tanítványa, Amund Laurentsson volt.

Agricola munkájához főleg Luther Márton *Der kleine Katechismus* ['Kis katekizmus'], Melanchton *Catechismus puerilis* ['Gyermekcatekizmus'], valamint Andreas Osiander⁹ eredetileg német nyelvű, de latinul is megjelent *Catechismus pro puerilis et iuventute* ['Katekizmus gyermekeknek és fiataloknak'] c. művét használta fel. A fent említett munkák mindegyikében szerepel a Tízparancsolat és az Apostoli hitvallás, Agricolánál szintén. Az *Abckiria* elején található, az olvasót tanulásra biztató versike eredetije Melanchtontól való.

Vannak azonban olyan részek is Agricola művében, amelyek nem találhatók meg a fent említett munkákban. Ilyenek a zsoltárok előszavának az ősi finn hitvilággal, szokásokkal, istenekkel kapcsolatos versei, vagy a könyvet forgatók képzését szolgáló részek is, mint például a nyitó verset követő betű(kapcsolat)-felsorolások.

Sajnos, a műnek nem maradt fenn teljes változata, csupán töredékes példányok éltek túl az idők viszontagságait. 1851-ben Uppsalában bukkantak rá a nyomdalap három példányára, ezek a mű első 16 oldalát tartalmazták. Agricola maga sorolja fel az 1551-es *Psaltari* című munkájában műveit, és nevezi meg első munkájaként az *Abckiria*-t, így sikerült a töredéket beazonosítani. Ezt követően került elő egy másik példány a svéd nemzeti levéltárból 1904-ben. (A finnországi példányok valószínűleg a Turkut nagyon gyakran sújtó tűzvészekben semmisülhettek meg.)

A két megmaradt példány nem egyezik meg teljesen. Az 1851-ben fellelt változatot későbbinek tartják, mint az 1904-est. Ezt a feltételezést a nyomdatechnika eltéréseire alapozzák: míg az 1904-es a Richolff nyomda fából készült betűinek tipikus nyomát viseli magán, addig az 1851-es már olyan szimbólumokat is tartalmaz, amelyek Richolff betűinél fejlettebb technológiát követelnek.

⁹ Luther és Melanchton kortársa, wittenbergi tanár a reformáció kezdetekor. Főleg héber nyelvismerete miatt jelentős (Häkkinen 2016: 54).

Az *Abckiria* először tehát 1931-ben jelent meg, és csak 16 oldalas volt. Később azonban közzétettek egy 1966-ban felfedezett részletet is, amit szintén Svédországban, az országgyűlések helyeként is ismert Västeråsban találtak meg. Ezáltal a munka 24 oldalásra bővült. Ennek a töredéknek a végén időpontmeghatározás is szerepelt, ez a nyomtatás idejét 1559-re teszi, két évvel Agricola halála utánra. Ez a változat sem egyezik meg az Uppsalában talált verzióval. Az uppsalai változatnak a mai napig nem találták meg a hiányzó részét.

A művet egy párhuzamos rímelésű vers nyitja, amit az első finn versnek tartanak, bár Agricola verseinek költészeti értékét sokan kétségbe vonják.

A vers eredeti írásmóddal a következő: *Oppe nyt wanha ia noori / joilla ombi Sydhen toori. / Jumalan keskyt ia mielen / iotca taidhat Somen kielen. / Laki se Sielun hirmutta / mutt Cristus sen tas lodhutta. / Lue sijs hyue Lapsi teste / Alcu oppi ilman este. / Nijte muista Elemes aina / nin Jesus sinun Armons laina.*

Mai finnséggel: *Opi nyt vanha ja nuori / joilla ompi sydän tuore. / Jumalan käskyt ja mielen / jotka taidat suomen kielen. / Laki se sielun hirmuttaa / mutta Kristus sen taas lohduuttaa. / Lue siis hyvä lapsi tästä / alkuoppi ilman este. / Niitä muista elämäs aina / niin Jeesus sinun armons lainaa.*

Magyar fordítása: Tanuld meg most öreg és fiatal / akiknek friss a szíve / Isten parancsait és [azok] értelmét (szándékát) / akik tudnak finnül. / A törvény borzasztja a lelket / de Krisztus azt [a lelket] megvigasztalja / Olvasd hát jó gyermek ebből / az alapismereteket akadály nélkül / Ezekre mindig emlékezz életedben / akkor Jézus kegyelmét adja neked.

Az *Abckiria*-ban megtalálható imák közt szerepel az *Ave Maria* is, amely a kor egyik kedvelt és jól ismert imádsága volt, viszont a reformáció győzelmét követően a protestáns egyházak szentellenességének következtében a lutheránus egyház szerette volna ezt kiszorítani. Úgy tűnik, Agricola ebben az esetben elődje, Skytte püspök megfontoltságát tartotta követendőnek, aki úgy gondolta, hogy az új vallási elemek meggyökeresedése előtt nem kell fellépni a régi vallás elfogadott és széles körben ismert tanai ellen. Agricola későbbi munkáiban, így az Imádságoskönyvben és az Újtestamentumban is szerepel az *Ave Maria*. (Häkkinen 1994: 80–81; 2016: 44–45, 53–57; Heinenen 2007: 42–61; Jutikkala – Pirinen 2004: 92; Karonen 2002: 96; Laine 1997: 80–81; Laitinen 1981: 88–90; Lehtikoinen – Kiuru 2009: 13–14; Perälä 2007: 13–20, 31–39.)

2.2 Rucouskiria Bibliasta¹⁰

Agricola a következő munkáját már teljes egészében Finnországban írta, de ugyanúgy Svédországban nyomtatta ki. Miután a magiszteri fokozat megszerzése után 1539-ben visszatért Wittenbergből, a turkui katedrálisiskolában kezdett dolgozni. Ebben az időben keletkezett a *Rucouskiria Bibliasta*¹¹ ('Imádságoskönyv a Bibliából') c. munkája.

A mű versekkel kezdődik, ezek egy része bibliai szövegekből származik, de akad olyan is, amit Agricola maga írt, lerakva ezzel a finn nyelvű költészet alapjait. Agricola a főleg német nyelvterületre jellemző *knittelvers*¹² rímelést használja költeményeiben, a korábbi, le nem jegyzett finn verselési tradíciókat nem veszi figyelembe.

Egyik legismertebb verse a mű 99–100. lapján található. Ebben Agricola a munkáját kritizálók ellen védekezik: *Ele polghe Kiria quin Sica, / Waicka henes on wehe wica* 'Könyvem kutyába ne vedd, kérlek / Legyen bár benne bármily vétek' (Laitinen 1981: 89). Ezenkívül kikel a lusta papok ellen, valamint gondolatokat fűz a finn reformációhoz is.

Ezt követi egy kalendárium, majd pedig zsoltárok, imák és végül fohászok. A kisméretű kötet összesen 877 oldal terjedelmű. Fekete tintával íródott, de a bevezető részeket pirossal nyomtatták.

A kalendáriumban Agricola igyekszik bemutatni az évszakokat, illetve különböző hasznos tanácsokat ad a földműveléssel és az egészségmegőrzéssel kapcsolatban. A különböző fejezeteket svédről fordított versecskék előzik meg, amelyeknek a tartalmából az szűrhető le, hogy valahol a finn területtől délebbre keletkeztek, mivel az általuk leírt éghajlat jóval kedvezőbb, mint Agricola hazájában.

A könyvben szereplő zsoltárokat nem fordította le (így megmaradtak énekelhetőnek), viszont az imádságokat és az áhítatokat igen. Az imádságok leg-

¹⁰ A mű teljes címe: *Rucouskiria, Bibliasta: se on, molemista testamentista, messuramata, ia muusta monesta, jotca toysella polella luetellan, cokoopoymettu Somen Turussa* 1544. (Mai finnséggel: *Se on kokoon poimittu Suomen Turun molemmista testamentista, messuraamatusta ja monesta muusta, jotka toisella puolella luetellaan.*) Elérhető az interneten is: http://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/43445/p20-06_rucouskiria.pdf?sequence=1&isAllowed=y

¹¹ A mai finnben a Bibliára a *raamattu* szó használatos (vö. óorosz *грамата, грамота* 'betűk; írás; oklevél; levél' > mai orosz *грамота [gramota]* 'írás-olvasás; alapismeretek; oklevél, levél; okmány, írás'). Végső forrása a görög *γράμματα* [Plur.] 'betűk' > 'írás' (SSA 3: 33).

¹² Páros rímelésű vers, minden sorban négy hangsúllyal és kilenc szótaggal, bár létezik szabadabb variáció is.

inkább az első finnországi nyomtatott könyvből, az 1488-as *Missale Aboense* ('Turkui misekönyv')¹³ című munkából származnak. Néha dalok is kerültek bele, de sajnos nem szerepel mellettük a dallamuk. Az áhítatokhoz mind az új, reformáció szerinti normákból, mind pedig a régi, középkori tradíciókból merített. Agricola legalább 15 különböző munkát használt fel. (Häkkinen 1994: 81–83; 2016: 58–59; Heininen 1992: 10–12; 1999: 16–18; Jutikkala – Pirinen 2004: 93; Laine 1997: 144–147; Laitinen 1981: 86–89; Lehikoinen – Kiuru 2009: 15; Rapola 1969: 30; Suomi 1983: 60.)

2.3. Se Wsi Testamenti¹⁴

Agricola munkái közül a legjelentősebb az Újtestamentum fordítása. Ezt még tanulóévei alatt kezdte el (ez a Gustav Vasa királynak címzett 1537-es levélből derül ki), de a mű csak 1548-ban jelent meg, legfőképpen az idő- és pénzhiány miatt.

A fordítás hatalmas feladatát Agricola bizonyosan nem egyedül végezte, wittenbergi éve alatt két honfitársa is a városban tanult: gyerekkori barátja, Martinus Teit, akivel Finnország egyazon részéről jöttek, illetve Simon Henrici Wiburgensis. Teit részvétele a fordítóknak készült segédleten olvasható monogramból következtethető ki. Később, amikor Agricola a turkui iskolába került, a diákok segítségét is igénybe vette a fordításhoz. Bár Luther egyedül fordított, a korban ismert és elterjedt volt a csoportos fordítás, így feltételezhető, hogy az Újtestamentum esetében is ez történt.

Elképzelhető, hogy a mű két részben került nyomdába. Emellett szól az, hogy két címoldal van a munkában, az egyik az elején, a második pedig Pálnak a rómaiakhoz szóló levele előtt. Az első rész az apostoli hitvallást és az evangéliumokat tartalmazza, a második pedig a többi könyvet. Önmagában ez azonban nem bizonyíték, mert a néhány évvel később, 1541-ben megjelent teljes svéd Bibliafordítás Újszövetségében is két címoldal található. A közbeiktatott címoldal arra is szolgálhatott, hogy Agricola kiemelje a lutheri reformációkép általa legfontosabbnak tartott részét, azaz a Pál apostol leveleiben felvázolt igazlelkűséggel való üdvözülést. Ugyanakkor az is tény, hogy a könyv elején és a záradékban is ugyanaz az évszám található.

---

¹³ Domonkos rendi misekönyv, 1488-ban nyomtatták Lübeckben (Häkkinen: 2016: 16–17, 28).

¹⁴ Mai finnséggel: Se uusi testamentti. Az eredeti kiadvány az interneten: <http://www.doria.fi/handle/10024/43367>; betűhív átirata: https://www.finbible.fi/wsi%20Testamentti/Matteuksen_Evangeliumi.htm

A mű megjelenésének éve 1548. Az anyagi gondokkal küszködő Agricola ebben az évben nevezték ki az öregedő Skytte püspök segédjévé, ezáltal pedig olyan pozícióba került, ahol könnyebb volt támogatókat szereznie munkásságához.

Agricola Újtestamentum fordítása – ellentétben előző két művével – nem versekkel kezdődik, hanem prózai művekkel. Minden könyv saját bevezetéssel rendelkezik a Jelenések könyvén kívül, ahol is gazdag és egyúttal borzongató illusztrációk találhatók az Apokalipsziszról.

A munka elején lévő két bevezető közül az egyik Agricola forrásaival foglalkozik, amelyben azt taglalja, hogy a könyv felét görög, míg a másik felét latin, német és svéd forrásból készítette. A görög valószínűleg Rotterdami Erasmus fordítása volt, a német Lutheré, a latin a katolikus Vulgata, a svéd pedig az ez idő tájt készült friss verzió lehetett. A sok eltérő fordítás segíthette a szöveg minél jobb átültetését finn nyelvre, hisz így nemcsak az eredeti vált jobban megérthetővé, hanem olyan módszerekkel, megoldásokkal is találkozhatott, amelyek segítettek leküzdeni a számos fordítási nehézséget.

Szintén ebben a részben beszél a finnek megtérítéséről Olaus Petri svéd egyházfi krónikája alapján, majd ezt követően a fordítás folyamatába enged betekintést. A Finnországban beszélt különböző dialektusokról ír, illetve arról, hogy ő a Varsinais-Suomi (szó szerint 'igazi Finnország'), azaz a turkui terület nyelvét beszéli, mert ez a püspöki székhely olyan az országnak, mint egy anya. Kifejti azt is, hogy a fordítás által létrejövő finn (irodalmi) nyelv furcsán fog hatni, de idővel sokkal vonzóbbá válik majd.

Napjainkra a *Se Wsi Testamenti* 59 példánya lelhető fel a finn könyvtárakban, de ezeken kívül található magángyűjteményekben is. Nem tudjuk, hány példányt nyomtattak ki belőle, de megközelítőleg 500 darabot feltételezünk. Ez a szám elég lehetett a korban létező 125 finn templomnak, juthatott belőle néhány iskolának és a tehetős, erre fogékony polgároknak is. A kor finn társadalmában azonban nagyon kevesen tudtak olvasni, így nagyobb néprétegekhez nehezen jutott el. (Häkkinen 1994: 83–84; 2016: 60–62; Heininen 1999: 13–16; Itkonen-Kaila 1997: 7, 13–20; Jutikkala – Pirinen 2004: 92–93; Laine 1997: 49–51; Laitinen 1981: 88–90; Lamberg 2002: 57–61; Lehikoinen – Kiuru 2009: 15; Rapola 1969: 7–13, 30; Suomi 1983: 60.)

2.4. *Käsikiria Castesta ia muista Christikunnan Menoista*¹⁵

Agricola következő munkája, a 'Kézikönyv a keresztségről és más keresztény szertartásokról' mindössze egy év múlva, 1549-ben jelent meg. A külön-

¹⁵ <http://www.doria.fi/handle/10024/39746>

böző egyházi szertartások újbóli rögzítésére a lutheránus hitre való áttérés miatt lehetett szükség, hiszen ez erős hatással volt az egyes liturgiák lebonyolítására is.

Agricola a fordítói munkája során valószínűleg svéd mintákat használt. Ez alól kivételt képez a 9. és a 10. fejezet. A 9. rész Caspar Huberinus *Vom Zorn und der Güte Gottes* [’Isten haragjáról és jóságáról’]¹⁶ című 1529-es munkájára épül. A 10. fejezetben Szent Epiphániosz *Panarion* c. művét¹⁷ használta fel a fordító, aki nem biztos, hogy Agricola maga volt, ugyanis ez a rész stilisztikailag és nyelviileg is jelentősen eltér a munka többi részétől.

A mű olyan mindennapi (vallási) eseményekkel foglalkozik részletesen, mint a születés, házasságkötés vagy a halállal kapcsolatos egyházi teendők. Említést tesz a kor mai szemmel igen furcsa hagyományáról is, miszerint a szülés után a nőket tisztátalanoknak tartották, és a templomba csak egy bizonyos, pap által végzett ceremónia után, megtisztulva léphettek újra. Részletesen bemutatja a papok halálbüntetéseknél végzendő teendőit is.

Agricola a mű végén teljesen szakít a svéd mintával. Olyan személyesebb, emberközelibb témákról ír, mint a család, a hozzátartozók megnyugtatása betegségek, illetve halál esetén. A könyvben helyet kapott Jézus Krisztus életének leírása is. (Häkkinen 1994: 84; 2016: 62–64; Laine 1997: 108–111; Laitinen 1981: 88; Lehikoinen – Kiuru 2009: 16; Rapola 1969: 30–31.)

2.5. Messu eli Herran Ehtolinen¹⁸

Szintén 1549-ben jelent meg Agricola következő munkája, a *Messu eli Herran Ehtolinen* (’Mise, vagyis az Úr vacsorája’). Bár a könyvön sem a szerző, sem a nyomdász neve nincs feltüntetve, csak a nyomtatás helye (Stockholm) és az ideje (az elején római, a végén arab számokkal), mégis megállapítható, hogy Agricola munkájáról van szó, mivel ugyanolyan kép- és szöveghatárokkal készült, mint a többi műve.

Az anyanyelvű (nem latin) miséztetés finn területen először svédül történt. Míg a turkui svéd nyelvű misék megjelenése után három évvel, 1537-ben már kinyomtattak egy svéd nyelvű misekönyvet, addig a finn munkára több mint tíz évet kellett várni.

¹⁶ Caspar Huberinus teológus, író, reformer volt. 1522-től Wittenbergben tanult (<https://www.deutsche-biographie.de/sfz34093.html>).

¹⁷ A Szent Epiphániosz által a 4. században írt *Panarion* a korai kereszténység különböző eretnek irányzataival foglalkozik. Megközelítőleg 80 ilyen vallási irányzatról ad számot, így egyháztörténeti szempontból jelentős (<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-pallas-nagy-lexikona-2/e-e-7C62/epiphanius-880F/>).

¹⁸ <http://www.doria.fi/handle/10024/43341>. Mai finnséggel: Messu eli Herran Ehtoolinen.

Az istentisztelet egy részében tradicionális dalokat énekeltek, amelyekhez Agricola csupán annyit fűzött hozzá, hogy énekelni kell őket, viszont semmilyen más dologgal nem utalt zeneiségükre. A szertartás részét képezték a szentbeszéddek is, de finn nyelvű prédikáció nem maradt fenn a korból, csupán Eerikki Sorolainennél¹⁹ találkozhatunk majd ilyesmivel az 1621 és 1625 között kiadott, több mint kétezer oldalas, kétrészes *Postilláiban*.

A mű végén található egy főleg Ézsaiás könyvéből származó 22 részes bibliarészlet. Agricola döntését a részek kiválasztásával kapcsolatban a turkui püspökség hagyománya befolyásolhatta, a *Missale Aboense*-ben szereplő részeket ültette át finre. (Häkkinen 1994: 84; 2016: 65–68; Laine 1997: 111–114; Laitinen 1981: 88, 91; Lehikoinen – Kiuru 2009: 16; Rapola 1969: 30–31.)

2.6. *Se meiden Herran Jesusen Christusen Pina*²⁰

A kereszténység életében az egyik legjelentősebb ünnep a húsvét. A Jézus Krisztus szenvedése és halála okán tartott megemlékezésorozat különböző egyházi események követik. Nem volt ez másképp a reformáció idején sem, csupán a hangsúly változott meg.

A *Se meiden Herran Jesusen Christusen Pina* ('A mi Urunknak, Jézus Krisztusnak Passiója') rövid, mindössze 28 lap terjedelmű, díszettsége is igen csekély. A borító belső felén a megfeszített Jézus Krisztus látható, míg a címlapon Sámson küzd az oroszlánnal. Ezen kívül egy, a feltámadt Krisztust és két, az üres sír szélén álló Szűz Máriát ábrázoló képet tartalmaz a mű.

A fordítás során Agricola nagyrészt Johannes Bugenhagen wittenbergi reformátornak eredetileg 1524-ben kiadott, majd 1544-ben ismét megjelentetett, német nyelvű *Passió*-ját használta, de mint más munkái esetében, itt is több forrásból – például svédből – dolgozhatott. Ennek ellenére egyik változattal sem egyezik meg teljesen a kész mű. A bugenhageni változathoz képest Agricoláé nem tartalmazza sem az előszót, sem az epilógust, valamint hiányzik Ézsaiás 53 és Jeruzsálem lerombolásának története is. Viszont a kereszténység szenvedéseit taglaló részek követik Bugenहतent, sőt pár résszel még ki is egészítette azt.

¹⁹ Eerikki Sorolainen turkui püspök, fordító. Munkái egyházi témájúak, legkiemelkedőbb a prédikációkat tartalmazó *Postilla* (Häkkinen 2016: 66, 146).

²⁰ Teljes címe: *Se meiden Herran Jesusen Christusen pina, ylesnousemus ia taiuaisen astumus, niste neliest euangelisterist coghottu*. Mai finnsséggel: Meidän herran Jeesuksen Kristuksen piina, ylösousemus ja taivaaseenastuminen, neljästä evankelistasta koottu. Az interneten elérhető: <http://www.doria.fi/handle/10024/43340>.

Vallástörténeti szempontból külön érdekesség, hogy Agricola nem a Virágvasárnapkal kezdi a munkáját, ahogy Bugenhagen, hanem Lázár szombatjával. Ezen a napon támasztotta fel Jézus Krisztus a négy napja halott Lázárt a keresztény legendárium alapján.

Fontos, és Agricola szellemiségére jellemző vonás, hogy az evangéliumokat nem a *Se Wsi Testamenti*-ből emelte át, hanem azokhoz új változatot készített. Ezek a változatok grammatikai és lexikai szempontból is eltérnek az Újtestamentum fordításaitól. (Häkkinen 1994: 84; 2016: 68–69; Heininen 1992: 17–18; Laine 1997: 51–52; Lehtikoinen – Kiuru 2009: 16; Rapola 1969: 42.)

2.7. Daidin Psaltari²¹

Agricola tervei között szerepelt, hogy idővel a teljes Bibliát lefordítja. Ezért rögtön az Újtestamentum megjelenítése után nekilátott az ótestamentumi szövegek átültetésének.

Agricola már a *Rucouskiria* és a *Messu* című munkáiban is fordított ószövetségi szövegeket, de a munka nagyságát az mutatja a legjobban, hogy hiába készült el tetemes mennyiségű szöveggel 1551-re, egyben nem tudta kiadni a fordítást. Az így három részre tagolt munka első megjelenő felének *Daidin Psaltari* [’Dávid zsoltára’] lett a címe (a többit ld. a 2.8 és 2.9 al-pontokban).

A zsoltárok népszerűségének köszönhetően nem csak Agricola készített ez idő tájt fordításokat Finnországban. A későbbi viipuri püspök, Paulus Juusten is megemlékezett arról, hogy ő maga is fordított a turkui katedrálisiskolában, s azt is megjegyzi, hogy munkáit Agricola a saját neve alatt adta ki... Elképzelhető, hogy a zsoltárkönyvet sem egyedül fordította Agricola, ezt alátámaszthatja, hogy a bevezető rész záró versében többes számban beszél a munka fordítóiról: *Muistas sis Rucollesas heite / iotca Tulkizit Somexi Neite* ’Imádkozás közben ne hagyd elfeledni azok emlékét, akik ezt finnre fordították’.

Azok az eltérések, amelyek az Agricola előző munkáiban szereplő fordításokhoz képest előfordulnak a zsoltárokban, magyarázhatók a források változásával is. Ebben az esetben Agricola leginkább Luther, Georg Major, Eobanus Hessus és a hebraista Sebastian Münster munkáira támaszkodott.

Agricola e munkája összeségében 238 oldalt tesz ki. A borító belső oldalára felkerült a svéd címer is. A mű egy 10 oldalas bevezetővel kezdődik, ez Luther szövegének finnre fordítása. Ezt követi a Dávid életével foglalkozó

²¹ <http://www.doria.fi/handle/10024/27244> Mai finnséggel: Daidin psaltari.

rész, majd Agricola fejti ki a nézeteit, céljait a zsoldárokkal és azok felhasználásával kapcsolatban. A legnagyobb egyezés a *Rucouskiria* című munkájában szereplő zsoldárokkal van. A fő különbség az, hogy míg az a latin Vulgátára támaszkodik, az újabb keletkezésű munka inkább Luther német Bibliáját vette alapul.

A mű egyik legérdekesebb részében Agricola az ősi finn istenekről ír, ezzel pedig felbecsülhetetlen anyagot nyújt a későbbi etnográfia számára a finn ősvallás és hitvilág vizsgálatához. Agricola természetesen ezek elhagyására és a keresztény szentháromság tiszteletére buzdítja olvasóit. (Häkkinen 1994: 84–85; 2016: 70–72; Heininen 1992: 13–16; Keränen 1997: 171; Laine 1997: 52–53; Laitinen 1981: 88; Lehikoinen – Kiuru 2009: 16; Suomi 1983: 60.)

2.8. Weisut ia Ennustoxet Mosesen Laista ia Prophetista Wloshaetut²²

A több részre szakadt Ószövetségfordítás következő része szintén 1551-ben jelent meg. A *Weisut ia Ennustoxet Mosesen Laista ia Prophetista Wloshaetut* ('Dalok és próféciák Mózes törvényeiből és a prófétáktól. Válogatás') külseje hasonlít az előző műére, a pusztá kezű Sámsonnal és az oroszlánál. Viszont a *Weisut* szegélyét vörös tintával nyomtatták, s iniciálék és változatos betűméretek is gazdagították megjelenését.

Az Ószövetség fordításával több problémája akadt Agricolának, mint az Újszövetséggel, mert a hébert nem ismerte olyan jól, mint a latint. Ebben segítségére volt a Wittenbergben végzett Erik Härkäpää, aki hebraisztikát hallgatott a neves egyetemen és a mű megjelenésének évében, 1551-ben tért haza Finnországba.

Agricola minden rész elején egy rövid bevezetővel kezd, ahol a próféták életét mutatja be. Ez alól Ezékiel, Jeremiás és Ézsaiás jelent kivételt, itt Judea földrajzi leírására kerített sort a szerző. Agricola egyébként is nagy geográfus hírében állt, személyes könyvtára több átfogó munkát is tartalmazott a témával kapcsolatban, több ezer oldal terjedelemben.

A fordítás egyik érdekessége, hogy Agricola megváltoztatta az eredeti szöveg példázatait és olyan dolgokra cserélte őket, amik megkönnyítik a megértésüket a finn közönség számára is. Így került a fordításba az 1551-es finnországi éhínség is, mint Isten büntetése. (Häkkinen 1994: 85–86; 2016: 72–74; Heininen 1993: 7–15; Laine 1997: 53–54; Lehikoinen – Kiuru 2009: 17; Suomi 1983: 60.)

²² <http://www.doria.fi/handle/10024/43343>. Mai finnséggel: *Weisut ja ennustukset, Moosesen laista ja profetoista uloshaetut*.

2.9. Ne Prophetat Haggai Sacharja Maleachi

Agricola utolsó munkája csupán 80 oldal, ennek fontos része az általa írt bevezető vers. Ebben főleg a meglepően hideg 1551-es telet okolja, mivel emiatt nem volt lehetséges a közlekedés a stockholmi nyomda és Turku között.

A *Ne Prophetat Haggai Sacharja Maleachi* [’Aggeus, Zakariás és Malakiás próféta’]²³ című munkáját 1552-ben Stockholmban nyomtatták ki. A mű címében szereplő *Ne* ’azok’ hasonlóan névelőszerű, mint az Újtestamentum elején található *Se* [’az’].

A mű egy 10 oldalas bevezetővel kezdődik, ahol Agricola a késés okairól beszél, majd ezt követi Zakariás könyve, amit a fordító reményei szerint nemcsak olvasni, hanem énekelni is fognak. Viszont ennek a könyvnek a végét, a látomásokkal foglalkozó részt kihagyta, mivel annak megértése még azoknak is bonyolult, akik elmélyedt ismeretekkel rendelkeznek a témáról.

A fordítás részleteket tartalmaz Mózes öt könyvéből, az Exodusból és a Tízparancsolatból is. Az *Abckiria*-ban található fordításhoz képest itt eltérések találhatók. Agricola kitér a családra, a családi kapcsolatokra, a házasságkötés elfogadott formáira, illetve később olyan általános témákkal is foglalkozik, mint a természeti jelenségek, emberi érzékszervek, terméstípusok vagy a spirituális élet előnyei és hátrányai.

A mű végén további finn bibliafordításokat ígér, amelyeket azonban nem tudott megvalósítani tragikusan korai halála miatt. (Häkkinen 1994: 85–86; 2016: 73–75; Heininen 1993: 7–15; 1999: 7–8; Lehikoinen – Kiuru 2009: 17.)

3. Agricola nyelve

Agricola korának finn nyelve nem volt egységes, különböző nyelvjárások alkották. Agricola fontos törekvése volt, hogy a létrehozandó irodalmi nyelv a finnség egészét reprezentálja (ebben segítségére lehetett, hogy tanulmányai során, ill. Skytte püspök segédjeként bejárta a legsűrűbben lakott finn vidékeket). Természetesen ez nem jelentette azt, hogy minden döntésben következetesen járt volna el. Az irodalmi nyelv megteremtésének szerteágazó problémái közé tartoztak a szókinccsel és a helyesírással kapcsolatos nehézségek, de ide sorolhatjuk a valláshoz kapcsolódó szókinccs hiányát is. Az

---

²³ Az ószövetségi kisprófétáktól hátramaradt szövegek kevésbé terjedelmesek. Agricola a fogság utáni három próféta, Aggeus, Zakariás és Malakiás írását adta közre finnül (<http://lexikon.katolikus.hu/K/kispr%C3%B3f%C3%A9t%C3%A1k.html>).

alábbiakban Agricola nyelvének jellemzőit mutatom be röviden (vö. Rapola 1969: 16–19, 25–28, 32–35).

3.1. Agricola ábécéje

Az *Abckiria*-ban közreadott ábécé szerint Agricola elsősorban a latin ábécé betűit használta. Négy csoportra bontotta a betűkészletet: magánhangzókra (*eneljsset*, mai helyesírással: *äänelliset*, szó szerint 'hangzók'), diftongusokra (*caxeneljsset*, *kaksäänelliset* 'kettőshangzók'), mássalhangzókra (*yneneljsset*, *ynn(ä)-äänelliset* 'együtthangzók') és idegen hangokra (*verat*, *vieraat* 'idegenek'). A magánhangzók közé tartozott az *a*, *e*, *i*, *o*, *u*, *y*; a diftongusok sorába az *ae*, *oe*, *au*, *eu*, *ei*. A könyvet forgatók megsegítésére kiejtési útmutatót is mellékeltek. A mai finnhez képest Agricolánál sokkal több mássalhangzót találunk. Az *Abckiria* mássalhangzói közé a *b*, *c*, *d*, *f*, *g*, *k*, *l*, *m*, *n*, *o*, *p*, *q*, *r*, *s*, *t*, *x*, *z*, az idegen hangok közé pedig *az* *å*, *ä*, *ö* és *ff* került (Heininen 2007: 48–49).

3.2. Agricola helyesírása

Agricola idejében még nem létezett a betűk és hangok megfeleltetésének szabályszerűsége. Ennek következtében Agricola sokszor a forrásnyelvek betűkészletét, írásmódját használta fel a finn szavak leírásához. Ez az oka annak, hogy vallási szövegfordításaira nem igazán jellemző a (mai) finn nyelvnek az a tulajdonsága, hogy egy-egy betű mindig ugyanazt a hangot jelöli. Sokszor használt olyan betűket, melyek a mai finn helyesírásban nem találhatóak meg, csupán idegen szavakban. Ilyen a *b*, *c*, *f*, *q*, *w*, *x*, *z*. Nem volt következetes egyes hangok írásban való jelölése sem, más szóval az azonos hangokat eltérő betűkkel jelölte (Laihonen 2010: 171).

A zöngétlen zárhangok közül a *p* legtöbbször ugyanúgy jelenik meg Agricolánál, mint a mai finnben. A *t* hangot legtöbbször *t*, *dt* vagy *tt* jelöli, ugyanakkor szó végén állva jelölheti *d* vagy *dh* (pl. *muudh* – mai finn: *muut* 'mások'). A *k* hang jelölése sokféleképpen történt: ha veláris magánhangzó követi, Agricola általában *c*-vel jelölte (*cala* – *kala* 'hal'), palatális magánhangzó előtt *k* (*kesä* 'nyár'), ritkábban *ch* (*perchele* – *perkele* 'ördög'). A *ks* hangkapcsolatot legtöbbször *x*-szel jelölte (*caxi* – *kaksi* 'kettő'), a *ku* pedig latinosan *qu*-ként szerepelt (*quin* – *kuin* 'mint').

A nazális + zöngétlen zárhang kapcsolatban a második konzonánst *b*, *d*, *g* betűkkel jelöli: *hengi* – *henki* 'lélek', *ramba* – *rampa* 'béna'. A *b*, *d* és *g* magában legtöbbször idegen szavakban/nevekben fordult elő (pl. *Daniel*).

A *h* jelölése *h*, *c*, *hc*, *ck*, vagy betűhiány, pl. *tacto* – *tahtoo* 'akar', *tehcti* – *tähti* 'csillag', *tadon* – *tahdon* 'akarak'. A *v* és az *u* hangot Agricola *u*, *v* és *w*

betűvel is jelölte: *wanha* – *vanha* 'öreg', *hyue* – *hyvä* 'jó'. Szintén következtelenül használja az *i* és *j* betűt: *ia* – *ja* 'és', *sijis* – *siis* 'így, tehát'. A *i* ugyanakkor néhány esetben jelölhet *y*-t is (*syndime* – *syntymä* 'születés').

Azoknak a hangoknak a helyén, melyeket Agricola *o*-val jelölt, a mai finnben több különböző magánhangzó is állhat: *o*, *ö*, *u* vagy esetleg diftongus, pl. *cuckola* – *kukkula* 'hegyecsúc', *pydon* – *pyydön* 'kérés-GEN', *nori* – *nuori* 'fiatal'.

A mai finn nyílt *ä* és a zárt *e* hangja között Agricola sokszor nem tett különbséget, ill. következtelenül: *elime* – *elämä* 'élet', *käse* – *kesä* 'nyár'. A finn nyelv nyíló diftongusai (pl. *ie*, *uo*, *yö*) hosszú magánhangzókból alakultak ki (< *ee*, *oo*, *öö*), ezeket sokszor csak rövid vokálissal jelölte: *Somen* – *suomen* 'finn-GEN', *mös* – *myös* 'is'.

Agricola sokszor következtelenül, akár egy mondaton belül is másként jelölt egy hangot különböző betűkkel, pl. *nori* ~ *noori* – *nuori* 'fiatal'. Ez sokszor megnehezíti az általa használt nyelvtani eset azonosítását, például a *kala* lehet *kala* 'hal-NOM' és *kalaa* 'hal-PART' is.

A mássalhangzók lejegyzésében is igen hasonló a helyzet: a hangok hosszúságának jelölése egyáltalán nem következetes, nagyon sok esetben eltér a mai finn nyelvtől, pl. *meneme* – *menemme* 'megyünk', *kansa* – *kanssa* '-val/-vel' (Häkkinen 2007: 62–92; 2016: 80–85; Rapola 1969: 16–17, 53–70; Lehtikoinen – Kiuru 2009: 61–69).

3.3. Agricola szókincese

Az Agricola munkásságával foglalkozó kutatók úgy találták, hogy az általa használt szavak száma 6200 és 8500 közé tehető. Összevetve azzal, hogy a Nykysuomen Sanakirja ['A mai finn nyelv szótára'] mintegy 207 000 szócikket tartalmaz, ez meglehetősen kevésnek tűnhet. Ugyanakkor az a tény, hogy mennyire egyoldalú témát dolgoz fel, valamint hogy a nyelvileg gazdagnak tartott Kalevela által tartalmazott szavak száma is megközelítőleg ennyire tehető, más megvilágításba helyezi Agricola szókészletének nagyságát (Jussila 1988: 208). Külön érdekesség, hogy a száz leggyakoribb mai finn szó közül mindössze három nem szerepel Agricola műveiben. Ezek: *eräs* 'egy, bizonyos', mely eredetileg keleti nyelvjárási szó és csupán a 19. században került be az irodalmi nyelv szókincsébe; *esittää* 'bemutat', amely szinte bizonyosan neologizmus, és csak 1853-ban szerepel először nyomtatásban; valamint az *eri* 'más, eltérő', amelyet igei származékok alapszavaként használt Agricola is, pl. *erittää* 'megkülönböztet' (Häkkinen 2016: 122; Rapola 1969: 17–20).

3.3.1. Idegen szavak és jövevényszavak

A vallási kifejezések, az anyanyelvében nem létező fogalmak visszaadására Agricola két megoldást választhatott: a szókölcsonzést és a szóalkotást. Munkáiban rendre előfordulnak svéd, görög, héber vagy latin eredetű szavak. Az *Abckiria* nyitóversében a jövevényszavak aránya 36% – ebből csak 4,5% bibliai eredetű (pl. *Jesus, Cristus*). Ezek egy részét – főleg, ha az átadó nyelv szóalakjának fonetikai felépítése megfelelt a finn hangtani szabályoknak – módosítás nélkül emelte be, pl. a latin nyelvből, pl. *lactuca* 'saláta' (vö. mai finn *salaatti*), *agrimonia* 'apró bojtorján' (vö. *maarianverijuuri* 'Mária vére gyökér').

Számos esetben jellemző, hogy az idegen szavakat apró fonológiai változtatásokkal vette át Agricola. Ennek leggyakoribb módja a tövéghangzó beillesztése volt, pl. *glosu* 'széljegyzet' (ma: *reunahuomautus* 'lapszéli megjegyzés'); más esetben finn toldalékot illesztett a szóhoz, pl. *förbannattu* (< sv. *förbanna*) 'átkozott' (mai finn *kirottu*). Előfordultak mindemellett tükkörfordítások is: ebben az esetben Agricola pontosan lefordította az idegen szó minden elemét, így képezve belőle finn összetételt, pl. *esi|kuva*, vö. sv. *före|bild* 'elő|kép' (Häkkinen 2016: 126–127; Rapola 1969: 24–28).

3.3.2. Szóképzés

Nagyon nehéz megállapítani, hogy Agricola mely szavakat alkotta meg saját maga, és melyek léteztek már annak előtte is, de van néhány olyan szóalkotási mód, amely Agricola munkáiban gyakran fordul elő, ezért joggal feltelezhethetjük, hogy valamilyen módon hozzá köthető (Häkkinen 2016: 123).

Az egyik leggyakoribb képzési mód Agricolánál a *-mus/-mys* főnévképző. Ez napjainkra szinte teljesen eltűnt a finn nyelvből. A Nykysuomen sanakirja több százezer szócikkéből csupán 170 tartalmaz ilyen képzőt. Ilyen *-mus/-mys* végű főnevekre példa: *kersimys* (mai finn helyesírással *kärsimys*) 'fájdalom, szenvedés'; *andexiandamus* (*anteeksiantamus*) 'megbocsátás'. Szintén igen gyakori főnévképző volt Agricolánál a *-minen*, például *andaminen* (ma: *antaminen*) 'adás', *tieteminen* (*tietäminen*) 'ismeret' (Kiuru 1988: 133–138, 174–175; Laihonon 2010: 171–172; Rapola 1969: 25–27).

3.3.3. Agricola és a nyelvjárások

Agricola elsősorban a Turku környéki nyugati nyelvjárást használta. A *Se Wsi Testamenti* előszavában ki is tér ennek okára: Turku volt a kor szellemi és közigazgatási központja, ő is ott alkotott és ezt a vidéket tartotta az egész finnség anyatartományának. Ugyanakkor kölcsönzött szavakat más területek nyelvjárásaiból is, elsősorban Häme és Pernaja vidékéről, valamint a Viipuri

környékére jellemző délkeleti nyelvjárás szavai közül, amelyet az ottani tanulmányai alatt sajátíthatott el.

A nyugati nyelvjárásra jellemző szavakra példák: *ehtoo* 'este', *suvi* 'nyár'. Ezek a mai finn irodalmi nyelvtől eltérő, inkább nyelvjárás szavak, helyettük a keleti nyelvjárás megfelelőjük számít a standard változatnak: *ilta* 'este', *kesä* 'nyár', viszont ezek csupán csak a 19. században terjedtek el. Vannak olyan nyelvjárás szavak is, melyek nem mutathatók ki más szerzőknél, pl. *kastinen*, *kastikka* 'szöcske' (mai finn: *heinäsirkka*), *tirkatti* 'fátyol' (mai: *huntu*). Mivel ebben az időszakban még nem határolódott el az irodalmi nyelv és a köznyelv, bármilyen nyelvjárás szó könnyedén az irodalmi nyelv szókészletének részévé válhatott.

Szintén nyelvjárás elem Agricola munkáiban, hogy olyan szóközépi *h*-kat jelöl egyes szavakban, melyek bizonyos keleti nyelvjárásokra jellemzők, például: *wierahat* (*vieraat*) 'vendégek', *maxanehet* (*maksaneet*) 'fizet' (activ participium perfectum Pl. Nom.) (Häkkinen 2016: 125–126; Koivusalo – Suni 1988: 111; Laihonon 2010: 171–172; Laine 1997: 49; Rapola 1969: 37–40, 46–53).

Irodalom

- Häkkinen, Kaisa 1994: *Agricolasta nykykieleen. Suomen kirjakielen historia.* WSOy. Helsinki.
- Häkkinen, Kaisa 2007: *Suomen kieli Mikael Agricolan Abckiriassa.* In: Häkkinen, Kaisa (toim.), *Mikael Agricola: Abckiria.* Kriittinen editio. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 62–92.
- Häkkinen, Kaisa 2016: *Spreading the Written Word. Mikael Agricola and the Birth of Literary Finnish.* *Studia Fennica Linguistica*, Helsinki.
- Heininen, Simo 1992: *Mikael Agricolan Psalmisummarit.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Heininen, Simo 1993: *Mikael Agricolan Vanhan Testamentin Summaariot.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Heininen, Simo 1994: *Mikael Agricolan Psalmtarin Reunahuomautukset.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Heininen, Simo 1999: *Mikael Agricola raamatunsuomentajana.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Heininen, Simo 2007: *Abckirian sisältö ja lähteet.* In: Häkkinen 2007: 42–61.

- Ikola, Osmo 1984: Suomen kielen historia. In: Paunonen, Heikki – Rintala, Paavo (toim.), Nykysuomen rakenne ja kehitys. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. 111–138.
- Ikola, Osmo 1988: Agricolan äidinkieli. In: Koivusalo 1988: 25–68.
- Itkonen-Kaila, Marja 1997: Mikael Agricolan Uusi Testamentti ja sen erikieliset lähtötekstit. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Jussila, Raimo 1988: Agricolan sanasto ja nykysuomi. In: Koivusalo 1988: 203–228.
- Jutikkala, Eero – Pirinen, Kauko 2004: Finnország történelme. Kairosz Kiadó, Debrecen.
- Karonen, Petri 2002: Finnország a Svéd Birodalom részeként (1521–1809). In: Halmesvirta, Anssi (szerk.), Finnország története. Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. 67–143.
- Keränen, Jorma 1997: Kustaa Vaasa ja uskonpuhdistuksen aika. In: Zetterberg, Seppo (toim.), Suomen historian pikkujättiläinen. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo. 127–180.
- Kiuru, Silva 1988: Agricolan teonnimijohdosten erikoispiirteitä. In: Koivusalo 1988: 249–268.
- Klinge, Matti 1993: Finnország rövid története. Forma Kiadó, Nyíregyháza.
- Knaapinen, Maunu 1946: Missä Mikael Agricola on syntynyt? Varsinais-Suomen maakuntakirja 9. Turku. 52–67.
- Koivusalo, Esko (toim.) 1988: Mikael Agricolan kieli. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Koivusalo, Esko – Suni, Helena 1988: Autuahas taiuahisa. Jälkitavujen vokaalinenvälinen *h* Agricolan teosten kielessä. In: Koivusalo 1988: 111–132.
- Laihonen, Petteri 2009: A finn nyelvpolitika. Magyar Nyelvjárások 47: 119–143.
- Laihonen, Petteri 2010: A finn nyelv korpusztervezése, korpuszpolitikája. Magyar Nyelvjárások 48: 169–190.
- Laine Tuija (toim.) 1997: Vanhimman suomalaisen kirjallisuuden käsikirja. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Laitinen, Kai 1981: A finn irodalom története. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Lamberg, Marko 2002: Finnország a középkorban (1150–1520). In: Halmesvirta, Anssi (szerk.), Finnország története. Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. 37–66.
- Lehikoinen, Laila – Kiuru, Silva 2009: Kirjasuomen kehitys. Helsingin yliopisto Suomen kielen laitos, Helsinki.

- Nikkilä, Osmo 1988: Agricolan kieli ja teokset loppuheiton valossa. In: Koivusalo 1988: 94–110.
- Perälä, Anna 2007: Mikael Agricolan teosten painoasu ja kuvitus In: Häkkinen 2007: 10–41.
- Pirinen, Kauko 1983: Keskiajan kulttuurin välittyminen Suomeen. In: Tommila, Päiviö – Reitala, Aimo – Kallio, Veikko (toim.), Suomen Kulttuurihistoria I. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo. 11–39.
- Rapola, Martti 1969: Vanha Kirjasuomi. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- SSA 3 = Kulonen, Ulla-Maija (päätoim.): Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja 3. R–Ö. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Kotimaisien kielten tutkimuskeskus, Helsinki, 2000.
- Suomi, Vilho 1983: Suomenkielisen kirjallisuuden synty Abckiriasta Coco Pyhään Raamattuun. In: Tommila, Päiviö – Reitala, Aimo – Kallio, Veikko (toim.), Suomen Kulttuurihistoria I. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo. 59–67.
- Tarkiainen, Viljo 1946: Mikael Agricolan syntymäseutu ja omaiset. Virittäjä 1946: 356–364.

*

Mikael Agricola's life and lifework

My research topic is Mikael Agricola (circa 1510–1557), a Finnish clergyman and translator who founded literary Finnish. I examine the important parts of his life from his born to his death, include the problems in connection with the most significant factors in his life such as what was his mother tongue or where was his birthplace. I present his schools, the years which he spent in Wittenberg, also his work as the rector of Turku Cathedral School and as a bishop.

In the second part of my paper, I show his Finnish workpieces in chronological order: 1) Abckiria, 2) Rucouskiria Bibliasta, 3) Se Wsi Testamenti, 4) Käsikiria Castesta ia muista Christikunnan Menoista, 5) Messu eli Herran Echtolinen, 6) Se meiden Herran Jesusen Christusen Pina, 7) Daudin Psaltari, 8) Weisut ia Ennustoxet Mosesen Laista ia Prophetista Wloshaetut, 9) Ne Prophetat Haggai, Sacharja, Maleachi. Finally, I analyze the characteristics of Agricola's language involving questions about orthography, his vocabulary, his ways of word-formation and his standpoint on dialects.

MÁTÉ BAKSA